

МУМИЁ-МАНАС ДООРУНДА ЖАНА БУГУН!

Д.К. Жакыпова, А.С. Мукашова, А.Д. Мураталиева

И.К. Ахунбаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Медициналык Академиясы
Бишкек ш., Кырыз Республикасы

Резюме. Бул статьяда мумиёнун жаралуусу, аталышы, элдик медицинада кылымдап колдонулуп келе жатканы баяндалат. Манас эпосунда сыныкты айыктыруучу дары каражат катары колдонулган, химиялык курамы акыркы алынган маалымат боюнча төмөнкүдөй жалпы формулага ээ: $\text{CaSi}[(\text{K}, \text{Na}) \text{C}_4 \text{H}_1 \cdot \text{CH}_2 \text{O}]$, азыркы медицинадагы өзгөчө орду белгиленип көрсөтүлгөн, перспективдүү дары каражат.

Негизги сөздөр: Мумиё, элдик медицина, Манас, дары каражат, сынык, курамы, тоо, оору, мазь, заттар, табият, кыргыз, салт.

МУМИЁ-В ЭПОХУ МАНАСА И СЕГОДНЯ!

Д.К. Жакыпова, А.С. Мукашова, А.Д. Мураталиева

Кыргызская Государственная Медицинская Академия им. И.К.Ахунбаева.
г. Бишкек, Кыргызская Республика

Резюме. В этой статье описывается зарождение мумиё, его название и использование в народной медицине испокон веков. В эпосе Манас оно использовалось как препарат излечивающий переломы, по последним данным его химический состав таков: $\text{CaSi}[(\text{K}, \text{Na}) \text{C}_4 \text{H}_1 \cdot \text{CH}_2 \text{O}]$, в настоящее время имеет особо значимое место в медицине и является перспективным препаратом.

Ключевые слова: Мумиё, народная медицина, Манас, препараты, перелом, состав, горы, болезнь, мазь, вещества, природа, кыргыз, традиция.

MOOMIYO - DURING MANAS ERA AND TODAY!

D.K. Japova, A.S. Mukashova, A.D. Muratalieva

Kyrgyz State Medical Academy n.a I.K.Aknunbaev
Bishkek, the Kyrgyz Republic

Summary. This article describes the origin of Moomiyo, its name and its usage for centuries in traditional medicine. Moomiyo has been used in Manas epic as a treatment for healing bone fracture. Its chemical composition according to the latest data has the following formula: $\text{CaSi}[(\text{K}, \text{Na}) \text{C}_4 \text{H}_1 \cdot \text{CH}_2 \text{O}]$. The article focuses on the important role of the Moomiyo in medicine as high-potential drug.

Key words: Moomiyo, traditional medicine, Manas, drug, bone fracture, composition, mountain, oil, matters, nature, Kyrgyz, tradition.

Киришүү. “Тарыхы болбой, эл болбойт, тамыры болбой, бак болбойт” дегендей, улуу кыргыз элинин тарыхы, кытай жазма булактарына таянып айтсак, Орто Азиядагы, деги эле түрк тилдүү элдердин арасынан эң байыркы болуп эсептелет. Байыркы кыргыздардын маданий мурастарынын көпчүлүк бөлүгү жоголуп кеткен. Буга миң

жылдык тарыхындагы ар кандай факторлор, айрыкча көчмөндүк турмуш, тышкы жана ич ара уруш-талаштын көпчүлү таасир берген. Байыркы кытай ж.б кошуна элдерде өздөрүнүн салт-санаасын кагазга жазып калтыруу салты болгон болсо, кыргыз элинде улуу даанышмандык, рухий байлыктар, салт-санаа устаттан шакиртке, атадан балага,

муундан муунга оозеки түрүндө өтүп сакталып келген. Байыркы кыргыз дарыгерлиги эл арасында сакталып, бүгүнкү күндө кандайдыр бир деңгээлде өзүнүн таасирдүүлүгүн жоготпой келет. Тээ байыртан көчмөн турмушта жашап, өздөрүнүн табият менен тыгыз байланышта экенин сезишип, жаратылышка терең урматсый менен мамиле кылган кыргыз эли ар кандай дары дармектерди минералдык суулардан, курт-кумурскалардан, айбанаттардын айрым бир бөлүктөрүнөн жасашкан.

Окумуштуулардын маалыматтарына таянсак, ушундай эле көрүнүш Тибет элинде байыртадан пайдаланып келүүдө. Тарыхый булактарда акыркы Кытай, Индия, Иран ж.б кошуна өлкөлөрдүн аймактарында байыркы элдер Улуу Жибек жолу аркылуу келип, кыргыздардан ар кандай буюм-тайымдарды, ошонун ичинен дары чөптөрдү да ар түрдүү буюмдарга, жибек, ок дарыларга алмашып кетишкен. Мында бабалардын дарыгерлик өнөрүн, жогоруда айтып өткөн азыркы Кытай, Индия, Иран, Тибет дарыгерлигине кандайдыр бир деңгээлде таасири бар же негизин түзгөн деп айтсак аша кетпестирбиз.

Ал эми элдик медицинада ооруларды дарылоодо ар түрдүү дарылар, дары өсүмдүктөр, минералдык заттар, айрым жаныбарлардын эти жана ички органдары, жаныбарлардын бөлүп чыгарган заттары колдонулган. Кыргыздардын илгерки көчмөн турмушунда элдик хирургия болгондугу да белгилүү. Мисалы, сынган сөөктү сакайтуу, жөнөкөй операцияларды жасай билүү жана жөнөкөй хирургиялык аспаптардын биздин күндөргө чейин келип жетиши мунун далили. Бул маалыматтар азыркы мезгилге чейин оозеки түрүндө жетти. “Манаста” алардын айрымдарынын аттары эскерилип кетет. Мисалы, мумиё. Бир эпизоддо Манас оор жарадар болот. Ошондо Кара кожо деген адам айыктырат [1].

Раддлов жазып алган вариант боюнча кашкулактын өтү, арак, бал-дары катары колдонула тургандыгы айтылат. “Манаста” кашкулактын өтү менен бирге кажырдын өтү да элдик медицинада колдонулуп келгени эскерилет:

*Кажырдын өтү барбы деп,
Чуулаганы андан көп,
Кумия дары - мумия
Бар бекен? - деп кошундан
Сурап жүргөн андан көп [2].*

Мында кажырдын өтү менен бирге момия жөнүндө да айтылат. Момия же мумия деле жаныбарлардын, атап айтканда чычкандын бир түрү бөлүп чыгарган затка кирет. Ошентип, “Манаста” жаныбарлардын бөлүп чыгарган продуктусунан даярдалган бир топ дарылар тууралуу маалыматтар чагылдырылган.

Мумиё кылымдап сакталган, табият тартуулаган табылгыс дары!

Максаты. Биздин максат Манас эпосунда колдонулган дары каражаттарды анын ичинен мумиёнун колдонулуп келишин жана бүгүнкү күндөгү ордун көрсөтүп берүү.

Изилдөө методу

Логикалык анализ, социалдык изилдөө, статистикалык анализ (анкетанын негизинде).

Жыйынтык жана талкуулоо

Мумиё - бул бийик тоолордо сейрек кездешүүчү табият тартуулаган чайыр түрүндөгү зат.

«Мумиё» эки сөздөн туруп «мум»-мом жана «оин» ал табылган Ирактагы тоолу айылдын аталышы. Аны «оинден алынган мом» же мумоин деп аташкан. Бирок адабияттык булактарга таянсак биринчи жолу Оинде эмес, Дербодо табылган. Мумиёнун пайда болуусу боюнча бир нече божомолдор айтылып келет. Окумуштуулардын бир тобу битуминоздук пайда болуу десе, а башкалар өсүмдүк жана микроорганизмдердин продуктусу, үчүнчүлөрү жаныбарлар бөлүп чыгарган продукт деген оюн айтышкан [4,5].

Мумиё ар кандай түстө кездешип, ар түрдүү аталышта колдонулат. Чыгыштын түрдүү улуттарында мумиё ар кандай аймактык аталышка ээ, мисалы: Бирмеде мумиё «частуй», Монголия, Тибет жана Забайкалда- «барагшун» же «бракшун» (аска ширеси), Түркменияда- «мумиосой», Тажикстанда – «загх ксиль», «кием», Иранда-«дороби», Индияда-«салоджит» (тоо балы), Сирияда-«аракул джибол» (тоо тери) [4].

Мумиё кара-курөң, кээде кара түстө, бальзам сымал жыты бар, анын курамында бардык витаминдер, өзгөчө В витамини, эфир майы, аарынын уусу, микроэлементтин 30 түрү, $73,6 \pm 2,7\%$ органикалык заттар, $22,0 \pm 0,6\%$ күл, $4,6 \pm 0,4\%$ азот, $4,1 \pm 0,8\%$ кальцидин оксиди, $0,18-0,005\%$ фосфордун оксиди, $0,04 \pm 0,002\%$ темирдин оксиди, $2,9 \pm 0,1\%$ магнийдин оксиди, $0,11 \pm 0,0012\%$ марганецтин оксиди кездешет [6].

Андан тышкары курамында $11,9\%$ суу жана төмөнкү химиялык элементтер бар: Ca, Pb, Mg, Si, P, Al, Fe, Ti, Mn, K, Na, Sn, Ag, Vi, Co, Va, Cr, Zn, Ba, S, Be, Cu, Mo, B [8].

Сапаттуу мумиё ысыктан эрип, а түгүл, суюк затка айланып кетет, сапатсыз мумиё катуубойдон тура берет. Мумиё $+81^\circ\text{C}$ эрийт, рН $6,7-7$ барабар. Сууда оңой эрийт, спиртте жана эфирде начар эрийт, ал эми хлороформда такыр эрибейт [7].

Мумиёнун негизи төрт түргө белүүгө болот:

- 1) Алтын мумиё
- 2) Күмүш мумиё
- 3) Жез мумиё
- 4) Темир мумиё

Аны деңиз деңгээлинен 2000-3500м бийиктиктеги тоолордун түштүк тарабындагы боорлорунан табууга болот. Кыргызстандын ичиндеги жайгашкан тоолордо, анын ичинен Сандалаш, Чаткал, Фергана, Суусамыр, Молдо-Тоо, Ат-Башы, Тескей Ала-Тоо, Сары-Жаз, Кунгөй Ала-Тоо, Тянь-Шань Тоо кыркаларында кеңири кездештирүүгө болот. Кыргызстанда-«Аркар-Таш», айрым учурда «тоонун ыйы», «Аска бальзамы», «таш желими» деген аттар менен белгилүү. Мумиё жайгашкан жеринин шартына ылайыкташат, ар башка жердин мумиёсунун курамы да бири-биринен айырмаланат [3]. Элдик медицинада дары каражат катары сыныкка, астмага, учук, тамак синирүү органдарынын өнөкөт даргына жана башка ооруларга кеңири колдонулат. Эпосто «момия», «мумуя», «мобуя» делип сыныкты бат бүтүрүүчү катары байыртадан эле колдонулганы айтылат:

Буту, колусынганга

Момия дары издешип [2].

Адамдын сөөгү сынган кезде мумиёну эзип, эттин сыртынан сыйпаган. Азыркы медицинада мазь кылып колдонулат, тактап айтканда ар бир мазда мумиёнун кошулмасы бар.

Биздин изилдөөнүн жыйынтыгы

Изилдөөлөрүбүздүн жыйынтыгында мумиё көптөгөн ооруларга шыпа экенине күбө болдук.

Мисалы:

- Журөк-кан тамыр оорулары: варикоз, тромбоз, гипертония, инфарктан кийинки абал ж.б.

- Ичеги-карын, боор, өт оорулары: ашказан жарасы, он эки эли ичегинин жарасы, холецистит, өтөкөт колит, тамак сиңирүүнүн бузулушу, табиттин жогорулашы жата төмөндөшү, гастрит, гепатит, жүрөк айлануу, ич катуу, зарна, кусу, тамак аштан уулануу ж.б.

- Дем алуу органдарынын оорулары: мурун бүтүү, бронхиалдык астма, бронхит, ангина, жөтөл, түтөк, кургак учук, плеврит, ларенгит, фарингит, синусит, гайморит ж.б.

- Көрүү органдардын оорулары: глаукома, ячмень.

- Угуу органдарынын оорулары: угуунун начарлашы, ортонку кулактын сезгениши, кулактан ирин агуу ж.б.

- Бөйрөк жана бөлүп чыгаруу системасынын оорулары: цистит, табарсыктын жарасы, нефрит, пиелонефрит ж.б.

- Ооз көндөйүнүн оорулары: пародонтоз, хейлит, стоматит.

- Эндокриндик оорулар: диабет, панкреатит.

- Тери оорулары: дерматит, ирин, куйук, жара, псориаз, экзема.

- Сөөк-муун оорулары: радикулит, сынык, муун оорулары, кызыл жүгүрүк.

- Суук тийүүнүн алдын алуу жана дарылоо: тумоо, суук тийүү ж.б.

- Геморрой.

- Аллергиялык оорулар.

- Репродуктивдик системанын оорулары: эркектердин жана аялдардын тукумсуздугу, эрозия, жыныстык функциянын начарлашы.

- Кан оорулары: анемия, темир жетишсиздик анемия.

- Күйүк .

- Борбордук жана четки нерв системасынын оорулары: эпилепсия, баш оору, шакый, баш айлануу, уйкунун бузулушу, нейродермит.

- Имунитеттин төмөндөшү.

Мындан тышкары сулуулукка кам көрүүдө колдонууга сунуш кылынат.

- Бетти агартууда мумиёнун жардамы таасирдүү. Дарыканада сатылган мумиёнун 2 таблеткасын бир чоң кашык кайнак сууга эзесиз. Анан балдарга арналган бет майы менен аралаштыргандан кийин 15 мүнөт тыныктырып коёсуз. Даяр болгон аралашманы бетинизге 30 мүнөт коюп, андан кийин жылуу суу менен жууп салуу керек.

- Мумиё организмдеги майларды жоготуп ашыкча салмактан арылтат. Ал үчүн 0,5 грамм мумиёну 1 стакан сууга аралаштырып эрте менен ач карын, кечинде тамактан кийин ичиңиз. Бул ыкма 20 күнгө сунушталат.

- Мумиё чачты түшүүдөн, качатан арылтат, жылтырап өңүн кулпуртат. Кадимки өзүңүз колдонгон шампунга 2 грамм мумиёну кошуп аралаштырып дайыма пайдалансаңыз натыйжасын берет.

Мумиёну колдонууда көлөмүн туура жана так кошуу керек. Эгерде, көрсөтүлгөн эрежелерди сактабасак терс таасир бериши мүмкүн.

Дагы бир эске ала кетчүү нерсе, кээ бир адамдарга мумиёну колдонууга болбойт. Мисалы: кош бойлууларга, ымыркайларга, онкологиялык ооруга чалдыккандарга, этек кири келип жаткан аялдарга, артериялык кан басымы жогору адамдарга.

Бизге чейин да мумиёго көптөгөн окумуштуулар изилдөөлөрдү жүргүзгөн, алсак:

- X-XI кылымда Абу Али Ибн Сина мумиёну сыныкка, баш ооруга, кулактын иринине, өпкө жана боор ооруларына колдонгон.

- X-XI кылымда Мухаммад Табиб 0,2-0,3г мумиёну бал менен ичүү жыныстык функцияны жөнгө келтиргенин баса белгилеген.

- XVIII кылымда Мухаммад Хусейин-Шерази “Махзанул-адвия” китебинде

мумиёну дем алуу, жүрөк-кан тамыр жана нерв системаларына таасир этүүчү дары каражат катары колдонулганын айтат. Ошондой эле кызыл жүгүрүк, сынык, сезгенүү, ашказан жарасы, тери оорулары, тукумсуздук менен жабыр тарткан бейтаптарга натыйжалуу жыйынтык бере алган.

- 1964-жылы Шакиров мумиёнун бактерициддик касиеттерин изилдеген, изилдөөнүн жыйынтыгында бактерияга каршы касиетке ээ экенин көрсөткөн.

- 1965-жылы изилдөөчү А. Шелковский өзүнүн изилдөөсүнүн жыйынтыгында мумиё кандагы эритроцит жана ретикулоциттердин санын көбөйтүүчү зат экенин айткан.

- 1969-жылы В.Н. Исмаилова жаш балдардын сөөгүнө мумиёнун таасирин изилдеген. Изилдөөнүн жыйынтыгында сөөк сыныктарын жана жаракаларын бат бүтүрүүчү каражат катары табылган.

- 1972-жылы дарыгер И. Сулайманов өзүнүн бейтаптарын мумиёнун жардамы менен дарылаган жана мумиё канды нормага келтирүүчү касиети бар экенин белгилеген.

- 1972-жылы дарыгер А.Я. Фойгельман жана Л.Т. Селезнева мумиё жана ооруну басандатуучу, сезгенүүнү жок кылуучу, жараны тазалоочу каражат катары колдонушкан.

Корутунду. Мумиё кылымдап сакталса да өз баалуулугун жоготпогон дары каражат. Бийик тоолордо кездешкен, жаратылышта пайда болгон биологиялык продукт. Эпосто сыныкты дарылоого кетсе, бүгүнкү күндө көп тармактуу колдонулуп келет. Тактап айтканда азыркы медицинада өзгөчө орунду ээлеп, күндөн күнгө мумиёго болгон талап жогорулоодо.

Колдонулган адабияттар

1. Алтымышев А.А. *Что мы знаем о мумиё (архар-Таши): Науч.-публ. очерк / А.А. Алтымышев, Б.К. Корчубеков.* -Фрунзе: Мектеп, 1979.-76 с.

2. Эпос “Манас”. *Академическое изд-е по варианту С. Орозбакова. Вторая книга.* – Бишкек, 2015. – 91 с.

3. Ботбаев, А.Е. Мумиё: правда и вымысел / А.Е. Ботбаев, Б.К. Корчубеков, Р.Т. Мусурманкулов. -Алма-Ата: Онер, 1990.-46 с.
4. Корчубеков, Б.К. Мумиё “Архар-Таи” и его физиологическая активность / Б.К. Корчубеков. – Бишкек, 2008.-110 с.
5. Корчубеков, Б.К. Пути получения и использование мумии / Б.К. Корчубеков. - Фрунзе: Кыргызстан,1991.-63 с.
6. Нуралиев, Ю.Н. Мумиё и его лечебные свойства: 2-е изд. / Ю.Н. Нуралиев, П. Денисенко. - Душанбе: Инфон, 1977.-112 с.
7. Ражабова, Г.Х. Мумиё в медицине / Г.Х. Ражабова // Биология и интегративная медицина. – 2017. - №3 (март). – С. 130-143.
8. Мумиё — состав, свойства, применение [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://mumieorganic.ru/sostav-mumie.html>. - Доступ своб. - Яз.: русс.